

Կ Ե Ն Ս Ս Գ Ր Ա Գ Ա Ն

ԳՅԱՅ. ՄՈՐՏԻՆԻՍԻ ՉՈՐԻՍՆԵՆ ՀԱՐԿԱՆԵՐԵՆԻ ԲԻՍՏԱՐԻՑԻ ԲՈՒԹԻՑԻ

Բազմապետի համալսարանին, վաղեմի՝ շատ հռչակաւոր բժիշկին եւ նախագահի փոխանորդին, Դր. Մարտինոս Չառասեանի՝ արդիւններով ի կիւնքն ու անմոռանալի յիշատակը, մանաւանդ Հունգարիայի մէջ՝ բժշկական գիտութիւնները մշակող գիտնականաց առջեւ՝ այսօր ալ գեո մեծարանաց ու յարգութեան նիւթ եղած է:

Արդարաւորութիւնը կը պահանջէ, մանաւանդ թէ կը պարտաւորէ զմեզ, որ այս մեծ մարդուն, այս անուանի գիտնականին կենացը — գոնե մամէնէն նշանաւոր կէտերուն — վերջը վերին հայեցումք մ'ընենք:

Ամբողջ եւ գրի անցնել կ'ուզենք ուրեմն իր գործերին. առնելով մեծաւ մասամբ, այն գեղեցիկ ճառախօսութենէն, զոր հանգուցելոյն մահուանէն շորս տարի ետքն՝ իրեն յաջորդող՝ Դր. Յովս. Լէնհշէք՝ Բուզապէտի համալսարանին մէջ՝ Չառասեանին վրայ խօսեցաւ: — Ուսուցչապետն՝ աս ճառին մէջ կը գովարանէ իր նախորդն՝ իբրեւ համալսարանի ուսուցիչ, իբրեւ գիտնական, իբրեւ հայրենասէր եւ իբրեւ ճշմարիտ քրիստոնայ:

*

Դր. Մարտինոս Չառասեան — որուն նախնիները Թւ. դարուն զեպ ի կէսերը՝ Գրաւստրաւնիայէն Հունգարիա գաղթեցին: — Ծնած է Սթամբուլ գաւառին, Ֆելժեօ-Պանեա քաղաքը՝ 1796 աւգոստ. 8ին: — Հայրն էր, խաչելի Չառասեան, որ իբրեւ վաճառական մամէ ջանքովն ու պատուաւորութեանն ալ՝ աղքատ ընաց. — մայրը՝ Ստոա Իթագապեան այսրբէն Սահակեան: — Մարտինոս՝ երկու տարրական դպրոցները՝ վեց վարժարանական դասերն ու երկու փիլիսոփայութեան տարին՝ Դոկլ-Վարտ լմեցուց: — Իր բժշկութեան ասպարէզն սկսաւ՝ 1815—1816 դպրոցական տարին. հոն տեղի թագաւորական համալսարանին մէջ: Ու հինգ տարեան ընթացքին ժամանակը՝ միշտ մամէնէն քաջ սորվողներէն մէկն եղաւ: Անանկ որ այն ատենի սովորութեան համեմատ, թուական դա-

սաւորութեան մէջ, Եւրոպոյ՝ քաջագոյն նշանն առաւ:

Պատանին — որովհետեւ հայրն աղքատ էր — ասիրպուեցաւ զուրիշները սորվեցնելով եւ իր աղքականներէն ընդունած քիչ ոգնու. թեամբ մամերեայ կերակուրը հոգալ:

Երբ հայրն 1827ին մեռաւ, զմայրն ու դու անշարհաս պղտիկ եղջայրն, իրեն քովն առաւ. ու անոնց վրայ հոգատարութիւն ըրաւ. որովհետեւ մօրն ունեցած սերն՝ անման բան մըն էր:

Մեղմէ շատերը՝ դու պիտի յիշեն, այն վայելուչ, ծանրաբարոյ բարձրահասակ, ճշմարտիւ ջերմեանեց, առաքինի, հունգարերէն խօսող այնուանական խաթունը — որուն անդող-դողդ պատասխաններն ու որոշակի խօսքերը՝ մեր երկրին ու մեր ազգին ունեցած յայտնի սիրոյն ապացոյցներն էին — զոր՝ սովորաբար մամն որ կը տեսնէինք, որ հեռախօս՝ փրանկականց եկեղեցին կ'երթար պատարագ տեսնելու. — ու որուն նկատմամբ, իր որդին Մարտինոս, մինչեւ անոր — 1852, մարտ 23՝ եօթնամասունեանը տարւան հասակին մէջ հանդիպած — մահը, չէ՛ թէ միայն մամէնէն մեծ խանդաղատանքն ու որդիական խնայողութիւնը ցուցուց, հապա նաեւ անոր ամենափոքր բաշխանքներն ալ, որչափ որ ալ անոնք ծանր ըլլային ու իրեն մեծ զոհեր արժէին, միշտ սիրով կատարելու ջանաց:

Իր մօրն ունեցած որդիական մեծ սիրոյն ու յարգանաց հետեւանքն էր, ան ալ, որ ամուսնական կենաց վրայ ունեցած տեսութեանը հակառակ — որուն վրայ իր 21 երրորդ տարւան հասակին մէջ՝ պաշտօնավարութեան մօտածատեն, իր գիտնական տեղեկութեանը (Conservation) տանուէկերորդ դրութեանը մէջ գրի անցուցած է — լուսաւոր կիրպով կ'ըսէ. «Ամուսնութիւն, որ երկու համահաստատանող տարիք եւ մէկ մէկու համար ճշմարիտ միտութիւն ցուցնող անձանց մէջ ըլլալու է — մաքուր բարոյականութեան անվիճար պահպանութեանն ու աղոց կարեւոր կրթութեանը համար, անպատճառ հարկաւոր է՝» — մինչեւ կենաց վերջն ամուրի մնաց:

Խստաբնութեան (Rigorosum) քաջ նշանով ելլէին ետեւ, 1820 մայիս 3ին, հրատա-

Ի Զպարական սխալմամբ մը, այս գիտնականը Հանդէս ամսօրեայի մէջ — 1906 թիւ 4, էջ 87. — Զառասեան կ'անուանուի:

Ի Matrimonium ad morum integritatem conservandam et ad debitam prolium educationem, inevitabiliter necessarium: semper inter personas congruentis aetatis, ac ex vera propensione concludendum.

բակեց, այն միջոցին դեռ Հարկաւոր եղած զգեստաւորութեան քննախոսութիւնը (Dissertation), աս տիպողսով «Արեան» գաղտնի շարժման, իրրեւ շրջանին յատկացեալ Հիմանք վերայ»¹

Աս փորձիկ ու գեղեցիկ լատինականութեամբ գրուած տեղեկութեանը մէջ՝ Նիթիս վերաբերեալ խել ար գրուածքները՝ խղճմունքով իրեն օգնութեան առնելով՝ մտաց մեծ ժուլութեամբ ցուցնելու կը ջանայ, Որ սրտին՝ ոչ ձգիչ եւ ոչ ճնշիչ, եւ ոչ ալ անօթներուն միաւորիչ յատկութիւնները՝ բաւական են, արեան շրջանը մեղմելու, — այլ, թէ ասիկայ՝ աւելի, արեան մէջ եղած — ու մասնաւորապէս Ուիլլընէն եւ Գրեյփրանտսէն ճանշցուած — «յատկացեալ շարժման զօրութեանը մէջ փրնտեւելու է:

Մինչնայնօրը՝ բժշկութեան վարդապետութեան (Doctorat) աստիճանի բարձրացաւ, մեծանու առտուած արան Եովսէփ Գուսմասէր՝ վարչի (Rector) ձեռք:

Ջգեստաւորութեանն ու Հաստատուելն ետեւ, իրրեւ գործնական բժիշկ (praticquer), սկսաւ իր գործունեութեան ասպարեզը՝ Պէշտա քաղքին մէջ:

Եւ իրաւացին, իրրեւ գործող բժիշկ, արտաքր կարգի երեւոյթ մնէ եր: Անուական, ծիրաղկաւ, վերջին աստիճանի վստահութիւն բերող կերպարանքը՝ — իր մօրմէն ժառանգած վէհանն ու այրական կեցուածքը՝ — հեղինակութիւնն ու հոգեւոր ինքնազոյթիւնը հրամայող հանգրատութիւնը՝ — մասնաւոր հոգատարութեամբ ընկերացած պարզ հագուստն՝ անսուղ փոյթը, հիւանդութեանց՝ անընդմիջաբան ու յաղողակ ճանաչումը, շատ ազնուական կեցեալ:

¹ De intestino sanguinis motu, ut praecipuo, circulationis adminiculo.

ղափարութիւնը՝ — ընտրողութիւնն ու սուր դատողութիւնը՝ որուն հետեւութեամբ, անմիապէս ինք զինք գտնելով՝ երբեք շփոթութեան մէջ ինկած չէ, — եւ ասոնց ձեռքը՝ շատ յաջողակութեամբ գործարած բժշկութիւնները, — դարձեալ՝ հարուստներուն, ինչպէս աղքատներուն նկատմամբ, առանց կրնի զանազանութեան ցուցուցած ծառայելու պատրաստականութիւնը՝ — ասիկց զատ՝ վերջի աստիճանի անշահախնդրութիւնը՝ — թիչ ատենի մէջ՝ այն աստիճանի վստահեցան Բուգապէշտի բնակչաց վստահութիւնն, որ երկուորեակ քաղքին ամենեւեւ աւելի սիրուած ու փնտռուած բժիշկն եղաւ:

Իր՝ շատ ընդարձակ ճանաչողութիւնն, աւելի եւս տարածուեցաւ՝ մեծ մաղձայնգին պոթկալովը Որովհետեւ հարկ եղաւ, որ այն միջոցին օր ըստ օրէ, ու թուունեւ աւելի հիւանդի այցելութիւն ընէ:

Հազիւ կար տուն — մանուսնք թէ հազիւ կար այն ատեն մեծկակ ու նշանաւոր գերդաստան մը Բուգապէշտի մէջ, ուր որ իրրեւ իրական կամ տան բժիշկ մտած չէր:

Իր մեծ անունը՝ չամփոփուեցաւ միայն կրկնաքաղքին վրայ, հապա տարածեցաւ, գրեթէ ամբողջ Հունգարիա — մանաւանդ թէ անկէ ալ դուրս՝ Ալպան օր, շատ մը վշտակեալներ՝ հեռու տեղերէն, Բուգապէշտ քաղքն եկան, անոր համար, որպէս զի իրենց զերենց Զառսեանի ձեռքը քննել ու առողջացնել տան:

Իրրեւ վարժող բժիշկ, այն թիչ բախտաւորներուն կը վերաբերէր, որոնց վստայը, շատ յաճախ, անիրաւ հասարակութիւնն՝ երբեք գէշ բան ըսած չէ. — եւ որուն՝ փառաւոր ու պայծառ յառաջագիմութեանը, վարժութեանն ու յաջողակութեանը վրայ, նշոյն իսկ այն փշալից ասպարեզին մէջ՝ իրեն հետ աշխա-

Գ Ո Վ Տ. Մ Ա Ր Տ Ի Ն Ո Ս Ջ Ա Ո Ւ Ս Ծ Ա Ն

տակից բժիշկներն ալ, երբեք զեմ խօսած ու նախանձած չեն:

Աս հազուադիւս բացառութիւնը՝ միայն միայնակ իր գգաւատ, խոհական ու խելացի կենցաղապարութեանը մէջ պէտք անք փնտռել, Որովհետեւ միշտ հեռու էր, ան նմէ բանէն, որ բժշկական մեծ արանութեան ու պարծենկոտութեան նոյն իսկ շուքն ունեցած ըլլայ: — Այն շափէ գուրս մեծ արանքն ու յարգութիւնն, որուն աս գիտնականն՝ իր կենաց միշտեւ վերջին վայրկեանը բժշկութեան արուեստին գործառնուած իրենց մէջ, իր պաշտօնակցներուն կողմանէ ունեցաւ — պատճառը՝ զխաւորաբար յայնմ էր, որ հիւանդին անկողնոյն քովը հանգիպած խորհուրդներուն առթիւր — թէպէտ եւ ամէն ժամանակ իր բժշկական կարծիքն ու տեսութիւնը յայտնի ըսած է. — ուրիշ կարծիք ունեցող բժիշկներուն տեսութիւնը՝ միշտ յարգած է. — այն անուական պատճառին համար, որ «Ամէն բժիշկի կարծիքն ու տեսութիւնն, ըստ ամենայնի այնպէս ներքին ու բարեզգած համոզման արգիւնքն է, ինչպէս մեր սեպհական կարծիքներն»: — Բայց ասկէ, որ «գործունէութիւնը՝ վարժութեան սպաարդիւն մէջ՝ գիտութեան յառաջացման ամէն նպաստներովն ալ, գիտ շատ հեռու է անկէ, որ անսպաարդի տառգութիւնն ու սպահովութիւնն ունենայ»:

Չառուանի համազումն ան էր, որ ամէն վկայագիր (Diplome) ունեցող բժիշկ, կը մեղանէ իրեն զեմ, երբ որ բժշկութեան գործնական սպաարդիւն մէջ չի գործեր. — թող ըլլայ անիկայ՝ որեւիցէ տեսակ աստիճանի ու յարաբերութեանց մէջ: Վասն զի, ինչպէս որ կ'ըսէր. «Ինչու համար զոհած է մէկն իր կենաց ամենէն գեղեցիկ ժամանակն աս սուրբ գիտութեանց, եթէ որ վշտակիտալ մարդկութեան օգտուն չի յարմարցընել ու չի գործածել այն գիտութիւնը»: «Եւ ըլլայ՝ որչափ որ ալ կ'ուզէ, մեծ՝ բժշկի մը տեսական գիտութիւնը՝ այն բանը զինք, չէ թէ միայն ազատ չ'ընել, հայալ մանաւանդ թէ աւելի եւս կը պարտաւորէ առ ցործական մասն: Ինչու որ, որչափ որ մեծ է բժիշկի մը տեսական գիտութեան մէջ ունեցած վարժութիւնն, այնչափ ալ հիմնական կ'ըլլայ իր կիրառութիւնը, գործնական վարժութեան ըջընակն մէջ»:

Աս տեսութեան հետեւութեամբ՝ կենացն ամենէն վերջին տարիներուն մէջ ալ, իր տկարացած առողջութեամբը՝ շարունակեց բժշկութեան գործնական մասը, մինչեւ որ կամաց կա-

մաց գիշերային այցելութիւնները թող տարւաւ, միշտ աւելի իր հին բարեկամներուն ու անոնց գերգաստանին բժշկութեանը վրայ սեղմուելու հարկադրեցաւ: — Բայց բժշկական խորհուրդներուն մէջ միշտ մասնակցեցաւ, գրեթէ մինչեւ իր անընդմիջական մահը:

Հունգարական թագաւորական համալսարանին մէջ ունեցած գործունէութիւնն սկսաւ՝ 1824 ապրիլ 4ին. — երբ մատենագրութեան մէջ այնչափ արժանաւորութիւն ունեցող Պաւլոս Պոլսականն ետեւ, բժշկութեան կամառք զինք քարտուղար ընտրեց:

Աս արժանաւորութեամբ վստահութեան իրրեւ փառաւոր ապացոյց մ'եղաւ, ան՝ որ վեց տարւան քարտուղարութենէ ետեւ՝ 1830—1831 ուսումնական տարւոյն համար, բժշկութեան կամառք՝ զեւ իրեն կարգադրեց (Dekan) ընտրեց: — Եւ աս մեծապատու պաշտօնին մէջ՝ երեք յաջորդ տարիներն ալ ամրացուեցաւ:

1830—31 դպրոցական տարւոյն վերջերը՝ մաղձալուզին յանկարծական դուրս պոռթկալուն օգալի հետեւութեամբը՝ յուլիս 14ին՝ վերին հրամանով — ան սկզբան համեմատութե՝ հիւանդութիւնը՝ տարափոխութեամբ կը տարածի — Պէշտա քաղքին բոլորտիքը արգելարան (Gordon) դրուեցաւ. եւ հաղորդակցութիւնը՝ Բուգա քաղքին հետ, այն ատենի նաւակամրջն մէկ մասը դուրս առնելով՝ դադրեցաւ:

Տնընին երթմալու արգելքով մեծ օտարականներն՝ եւ մանաւանդ համալսարանի դոսի աշկերտներն՝ արգելքները վերցընելու համար, թնութեան ձեռք զարնելու սկսան: Բառվութիւնն ու խառնակութիւնը՝ մանաւանդ ստորին ժողովրդեան եւ խառնաղանձին մասնակցելովը՝ օրըստօրէ աւելնալու վրայ էր: Անանի որ, վստահին առջեւը՝ միայն զինուորական զօրութեան միջնորդութեամբ կրցաւ առնուիլ:

Այն ատեն — թէպէտ եւ խառնաղանձն՝ իգնաւորու Ստալի, համալսարանի ուսուցչին վրայ յարձակելով՝ քիչ մնաց որ պատուաւ պատու պիտի ընէր — եւ ուսուցիչը մեծ գոհարութեամբ միայն, կրցաւ Բուտա քաղքը պրծիլ. — Չառուանն իրրեւ կարգերեց Դանուրի եղբրը ժողոված, եւ ըստ մեծի մասին զինաւորութեմ որ դառնացած համալսարանի աշակերտաց մէջ մտաւ, եւ իր խաղաղ ու ծանրաբարոյ բնասրութեամբն, այն խոստումն ըրաւ իրենց, որ կարճ ատենի մէջ տուն պիտի կարենան երթալ: — (Որ բանն իրք թիւ մը ետքը գործադրուեցաւ) Պատանեկութիւնը հանգարտեցաւ. եւ Չառու-

սեան յաջող կերպով՝ ղգացումներուն խաղաղանալուն գործակից եղաւ:

Իբրեւ անդամազննութեան ուսուցիչ՝ 1827ին սկսաւ իր պաշտօնավարութիւնը. երբ այս Զիւլէն կարգաւորեալ վարպետին՝ Իգնատիոս Սրաբլիի յանձնուեցաւ գործնական վերաբուժութեան ուսուցչութիւնը: — Ինք՝ անոր փոխանորդ անուանուեցաւ, Հունգարական դասախօսութիւններու համար:

Վեց տարի գործեց, իրեւ ուսուցչի փոխանորդ՝ 600 ֆլորին թոշակով: Միեւնոյն միջոցին, չորս տարի ալ՝ կարգերեցի պաշտօն վարեց, մինչև որ 1844, դեկտ. 23ին, գրաւոր անդամազննութեան կարգաւորեալ ուսուցիչ անուանուեցաւ:

Իբրեւ ուսուցիչ՝ իր պարտաւորութիւնները վերջի աստիճանի խղճմանքով կատարեց: Ուսուցչութեան ժամկէտ ամենամեծ ճշդութեամբ կը պահէր: Անգամ հապաքութեան սրահին մէջ, ամէն օր՝ ամէնէն քիչ, ժամ մը կը կենար: Աւ ետքէն ալ, երբ իր առողջութիւնը պակսելու սկսաւ, բան մ'ի վիճակի չէր, որ զինք՝ աս պաշտօնին եւսակգուն կատարմանէն ետ կեցընէր:

Իր դասախօսութիւնները հաճոյական ձայնիւ ու շատ հասկնալի կերպով կը կատարէր: — Եւ միշտ՝ առ այն վերաբերեալ անդամազննութեան հանդիմանքին (Präparate) մեկնութեամբ համընթացակից կ'ըներ:

Գործնական անդամազննութեան ուսանողներուն՝ ամէն սեղանի վրայ, հանդերձանքներու աշխատութեանը մէջ՝ կ'օգնէր. եւ ընելիքն ին կը ցուցընէր: — Էառ մտադիր էր, որ մարդկային դիակին նկատմամբ՝ պատշաճ յարգութիւնը միշտ պահուի, փայ:

Իբրեւ առաջնորդ, աշակերտացը նկատմամբ, սիրալիր ու հեղ իր Բայց միանգամայն խիստ ու անաշտ: — Աս խտութեան համար էր, որ ուսանողք իրմէն շատ կը վախնային: Վասն զի փութաբան չեղողներու՝ եւ անոնց նկատմամբ, որոնք քննութեան հարցումներուն պատասխանել չէին կրնար, ամենեւին աչք չէր դրոցեր: — Աս՝ այսպէս ըլլալով ալ իր բոլոր ուսուցչութեանը ժամանակ, չ'անդիպեցաւ զեպք մը երբեք, որ իրեն գէմ գանգառ մ'եղած ըլլայ: Որովհետեւ խիստ, բայց արգար է: — Յեղական, գերդաստանական ու կրօնական գանալ գանութիւն՝ աս բանին մէջ չէր ծաննար: — Չառսեանն ընդ ամէնը՝ երեսուն ու մէկ տարի գործեց եւ սորվեցուց իր աթոռին (Katheder)

մէջ: — Աւ աս պարագային կրնանք յատկացընել, իր հիւանդութեանը՝ չէ թէ միայն յառաջացումը, բայց նաեւ սրտի վախճանը:

Աւ հասարակութեան ողորմելի տեղն ալ: Վասն զի ուսուցչութեան սրահն, անանկ նեղ ու պղտիկ էր, որ ունկնդիրներուն կէսն ալ բաւական էր ամբողջ սրահը լեցընելու: — Աստի զարմանք չէ, եթէ որ այնչափ մարդկան արտաշնչութենէն — որուն վըայ աւելցընելու ենք նաեւ՝ ձմեռը, վառարանի կրակն, իսկ ամառը՝ քնական տաքութիւնն — սըբ շատ անգամ խեղդուելու չափ կ'ապականէր:

Իրացընէ սիրտը շարժելու բան էր, տեսնել ասանկ ժամանակ, թէ ինչպէս կը կարմնար ամէն դասաւորութենէն ետեւ, իր՝ քրտինքով լեցուն երեսը: — Երգած ու հազելն՝ երբեմն ընդմիջած արագ շնչառութիւնն՝ արդէն այն իրողոյն, արին թքնելով կ'ընկերասար: Երգացաւութիւն ու անդամներու ընդամագցուցից ցաւերն, որոնք միշտ յօգուածներու ցաւեցուցիչ ուռնովն ու երբեմն նաեւ սրտի աւուցքի (Carditis) երեւոյթներով կ'ընկերասային՝ — ստուգիւ յօգնեցուցիչ դասախօսութիւններէն առին իրենց սկզբնաւորութիւնը: —

Աւաման աթոռին, վերնական անուանումին նկատմամբ՝ 1833ին մրցութիւն (Concurs) հրաւարակուեցաւ, — որ Վիննայէն ղրկած՝ կնիքի տակ՝ երեք հարցման, գրաւոր մեկնութեան լուծումը: — Բայց ասկէ՝ որոշեալ անդամազննական կազմութեան պատրաստութիւն՝ — եւ ասոնց՝ խաղով ըլլալի մեկնութիւնը կը բովանդակէր:

Չառսեանն մի միայն նախնաձնդգէմ մ'ուեցաւ, — ու ասիկայ էր, Երգ. Ռուբ, պետական բժշկական գիտութեան ուսուցիչը:

Առաջնութեան նկատմամբ ըլլալի որոշումն — ինչպէս որ պաշտօնական հրատարակութեւնէն յայտնուեցաւ կրնանք տեսնել — անանկ դիւրին բան չէր: Թէ մէկ ու թէ մէկալ մրցուութեան ետեւէն ինկողը՝ մեծ արամտութիւն ու գիտութիւն ցուցց: — Բայց վերջապէս, Չառսեանն՝ համալսարանի նկատմամբ, իրեւ քարտուղար ցուցըցած արգիւնը՝ եւ մանաւորապէս ան պարագան, որ վեց տարի իրեն կարգէր էր քիչ էր իրեւ, ուսուցչի փոխանորդ՝ մեծ արգիւնքներ վառարկեցաւ, — խնդիրն, ի նպատակ Չառսեանի որոշեցին:

Թեպէտ եւ անդամազննութեան գիտութիւնն այն միջոցին, դեռ այնչափ գործնական ուղղութիւն մը չուներ. — ու աս բանիս կա.

ընտրութիւնը՝ միայն կամայ կամայ եւ յառաջանէ անգղիական ու գաղղիական օրինակներուն հետեւութեամբը ճանչցուեցաւ — Չառուսեան՝ հակադրա յառաջագիմութեան օգին. ուստիս որ մարդկային անգամազնութիւնը՝ միայն գիտնեցաւ վրայէն կրնայ ստղծեցուիլ ու ստղծուիլ:

Օրինաւոր ուսուցիչ անուանուելէն ետեւ — որովհետեւ աւելի ազատութեամբ ու անկախութեամբ կրցաւ գործել, անոր համար — առաջին ու գլխաւոր հոգն եղաւ, դիտեցաւ թիւն աւանդելը. որպէս զի այս կերպով՝ ամէն ուսանող գործնականապէս ինք զինք վարժեցնելու առիթ ունենայ: Աս բանս ինք, միայն շատ աշխատելէն ետեւ, կրցաւ քաղաքային եւ զինուորական իշխանութեան ճամբովը յաջողցնել:

Բայց որովհետեւ, անգամազնութեան հիմնարկութեան ծախքերը գոցելու համար, տարւեւ տարի, միայն երեսուն ֆիօրին սահմանուած էր, հարկ էր, որ մէկաւ ելլէին՝ իր յատուկ գրպանէն վճարէր: — Այս կերպով՝ մեծանշան գիտնականը՝ բժշկութեան գործնական մասին մէջ, իր քրտինքովը վատեղած եկամուտին մէկ մասն՝ ամէն տարի իր ուսուցչական աթոռին ծախսը կը գործածէր: — Մասնաւոր թէ օտար երկիրներու մէջ ըրած ճամբորդութիւններու առթիւն ալ, շատ մը անգամահաստութեան վերաբերեալ գործիքներ եւ կազմուածքներ իր յատուկ դրամովը գնէր՝ իր հիմնարկութիւնը հարստացնելու եւ բարձրացնելու համար:

Իմաստութեամբ տեսնելով ու համոզուելով, որ Հէմքէլի յօրինած ուսուցչութեան մասնեան, այնուհետեւ իւրեւ ուղղութիւն չի կրնար իր ժամանակին համապատասխանել, աշխատեցաւ որ Հիլդըի ձեռագիր անգամազնութեան դասագիրքը՝ 1849 ին հունգարերէնի թարգմանուի: Ասոր գործագրութիւնն, իրենքէն գրամական զոճ չաթեց:

Բոլոր բժշկական գիտութեանց, բայց մասնաւոր իր ճիւղին վերաբերեալ գիրքերն՝ շատ կը կարգար: Ցարւեւ տարի, հարիւրաւոր ֆիօրիններու ծախք կ'ընէր, ասանկ գրքերը՝ եւ մասնաւորապէս անգամազնութեան վերաբերեալ գործքերը գնելու համար: Աս ճիւղին որեւիցէ տեսակ երկասիրութիւնները կը հոգար, կը գնէր. թեպէտ եւ ասոնք ըլլային այնչափ աւելի սուղ: — Ու Հէ՛ թէ միայն կը գնէր, հապա նսեւ կը կարգար:

Թէ՛ Չառուսեան ընդհանրապէս, այնչափ գիտուն չէր տեսնուեր ու չէր ճանչցուած, որչափ որ իրօք էր, ասոր պատճառը՝ մի միայն իր խոհակնութիւնն ու իր համեստութիւնն էր. որովհետեւ երբեք իր գիտութեամբը պարծենալ չուներ: Երբեք երեսնալ ու շողալ չէր ուզեր:

Իր տարածեալ գիտութեան ծանօթութիւններն՝ աւելի եւս ընդարձակեցան, Զօրտան ուսուցչապետին հետ ունեցած ներքին կապակցութեամբն ու բարեկամութեամբը. — որուն բազմապատիկ խուզարկութիւններն իր սրամտ աշուրներովը կը դիտեր ու կը ընէր:

Բայց մասնաւոր արտաքին կարգի մեծ էին, իր ազգագրական ծանօթութիւնները, զորոնք — նոյնպէս Զօրտանի հետ — ըրած մեծ ճամբորդութիւններովն ստացաւ: Ու որոնցովը կ'անցընէր սովորաբար աշուրքի բոլոր պարագութեան ժամանակը:

Այսպէս, ամէնէն յառաջ ճանապարհորդեց բոլոր Հուսգարիա ու Գրանսիլանտիա, իրեն վերաբերեալ երկիրներովը. — ասոր վրայ Աւստրիական պետութիւնն իրեն վերաբերեալ բոլոր երկիրներովը՝ Լէնհօքս ուսուցչին հօրը հետ՝ 1888 ին: — Ետքէն բոլոր Գերմանիան. որ առթիւ գերմանական բժշկաց եւ բնական գիտութեան քննիչներու՝ Բերլինի մէջ ըրած ընդհանուր ժողովքին ալ մասնակցեցաւ:

Ասկից ետքը ճանապարհորդեց Բեղգիա, Հոլլանտա, Գաղղիա, Անգղիա, Ալճերի: — Մարդո ուսուցչին ընկերութեամբն՝ Սպանիա ու Պորտուգալ. — ետքէն Ռուսաստան, — իսկ Ռուս եւ Սանկալէդդի ուսուցչներուն հետ՝ Հելուստիա եւ Խաաիա. որ առթիւ Հռոմայ մէջ՝ Գրիգոր ԺՋ. քահանայապետն ալ զինք ունկնդրուեցան:

Գիտաւորութիւն ունէր Արեւելք ալ ճամբորդութիւն մ'ընելու, բայց ասոր կատարմանն արգելք եղաւ վրայ հասած հիւանդութիւնը: Չառուսեան՝ մաքուր հունգարահայ զգածում ունեցող ծնողաց պէտ, ամենալաւ հարեւանաւորներէն մէկն էր: Կը սիրէր իր երկիրը. եւ ազգին յառաջացմանը շատ կը փափաքէր: Անոր յառաջագիմութեանը համար, որեւեւ տեսակ զոճ յանձն առնելու պատրաստ էր: — Բայց իր իմաստուն կենաց փորձառութեամբը՝ զոր Եւրոպայի՝ գրեթէ ամէն ազգերուն երեսներէնուն հետ ունեցած յարաբերութեամբն ու հաղորդութեամբն ստացած էր, յայտնապէս տեսաւ ու շատ անգամ ալ ըսաւ, որ մեր երկիրին ու մեր ազգին ծաղկիչն ու յառաջագիմութեամբն

թիւեր՝ միայն յառաջացող կրթութեամբ եւ ի՛նչ թէ բնութեան ճամբով կրնայ ապահովուիլ՝

Իբր գիտութեան ու չայրենասիրական արժանատիութեանը համար 1848 մայիս 1ին, այն ատենի կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնեան, պարոն Յովսէփ Էօգվէշեան, զինք պաշտօնէի խորհրդական եւ հունգարական համալսարանին նախագահի փոխանորդ անուանեց։ Բայց աս տիտղոս կրեց՝ միայն մինչեւ 1849 փետր. 1։

1848—49ին գլխաւոր պատահարներուն առթիւ, քաղքին պաշարման վիճակին ատենը, իրեն չէ թէ միայն զնաւ որ չճանդկայեցաւ. հապա ընդ հակառակն իսպաղ ընաւ որութեանը համար, ամենուն մեծարանքն ու վստահութիւնն իրեն վաստակեցաւ։

1855ին, Բուստ քաղքին կառավարութեան բաժնի՝ զինք ընդհանուր առողջապահութեան մասնաժողովն ընդունեցաւ որ անդամ անուանելով՝ մանաւանդ մեր խնդիրներուն վերաբերեալ գործքերուն մէջ, գործունեայ ու օգտակար կերպով մասնակցեցաւ։

Երբ վերջապէս 1859 մարտ 27ին, իրրեւ հունգարական թագաւորական համալսարանի ուսուցիչ, կէս թոշակով հանգստեան (Pension) մտաւ. — արքունական խորհրդականի տիտղոս ընդունեցաւ։

Ասանկով՝ թէպէտ եւ ելաւ հեռացաւ հունգ. պատահարական գիտութեան համալսարանին գործունէութեան շրջանին մէջէն, այսու ամենայնիւ, մինչեւ կենաց վերջ՝ զինք սրտանց պատուող պաշտօնակից ուսուցիչներուն հետ միշտ հաղորդակցութեան մէջ մնաց։ Իր իմաստուն խորհրդովն ամենուն օգնեց, շատախարհեմին վիճակին ու կացութեանը նկատմամբ, միշտ ամենէն մեծ մասնակցութիւնն ու գործակցութիւնը ցուցուց։

Բայց իր հանգիստն, — ինչպէս փորձառական հեռացումն իրմամբ մ'արդէն յառաջունէն գուշակած ու ըսած էր — երկայն ատեն չկրցաւ վայելիլ։ Հազիւ մէկ ու կէս տարի ետքը՝ 1860 սեպտ. 11ին, կէտերէն ետեւ ժամ երկուքին, աղետական հոգին՝ իր խորիւր մարմինն — որուն մէջ 64 տարի եւ 16 օր անարեցաւ — թող տալով՝ լաւագոյն կենաց փոխեցաւ։

Ստեգիւ սիրտը շարժելու բան էր, տեսնել, թէ — անկէ յառաջ այնպէս գեղեցիկ կազմած ունեցող մարմինը — կենացը վերջին ամիսներուն մէջ՝ ինչպէս մորմնակ կը չիւծէր ու կը մաշէր։ — Երեսը՝ միմի պէս ճերմկու-

թիւն ստացաւ։ Կեն ու սեւ աչուքները՝ կարծես թէ ալ աւելի մեծցան։ Խօսքը՝ խոսակցութիւնն օր քան օր տկարացաւ, շունչը՝ ծանրացաւ։ Ու գլուխը ծռած, ձեռուրներն իրարու մէջ անցուցած, ըստ մեծի մասին կ'աղօթէր։

Իր հոգեկան կարողութիւններուն կատարեալ գործածութեանը մէջ մնաց, մինչեւ մահուան նախընթաց օրը. — «Այն օրը — կ'ըսէ ինչհոգէ — վերջին ողբըն տուաւ ինծի։ Յուրա ձեռքովն իմինս սղմեց, եւ ամենամեծ անձնաւորութեամբ իր մտակայ մահուանն ու Աստուծոյ ողբումն ինձնը նկատմամբ ունեցած հաստատուն հուստքին վրայ խօսեցաւ»։

Այն իրիկուն, ինք զինք տեղափոխեց անսաւանով ծածկուած անկողնին վրայ, ուր օր ու թուկէս տարի յառաջ՝ իր մայրը հոգեւարքի մէջ էր. — Ան երբեւ արծաթի դրամներն ալ, որոնցմով որ իր շատ սիրելի մօրն աչուքները գոցեցին, իրեն չով դնել տուաւ. հրամայելով՝ որ անոնք այն վախճանին համար, իրեն վրայ ալ գործածուին։

Ետջորդ օրն, առաւո՛ւ ալ խօսիչ էր կրնար. իր բոլորաբն եղողներուն, նշանով՝ իր վերջին հրաժարականը տուաւ. Գեպի կէս օր ինք զինք բոլորովն կրնոյնցուց. — ու քանի մը ժամ ետքը՝ ապրելէն դադրեցաւ։

Չառւանս՝ իր բոլոր կենացը մէջ՝ ծնողացը նկատմամբ, չէ թէ միայն Աստուծոյ շրջորդ պատուիրանը սուրբ պահեց, չէ թէ միայն աղքատներուն ծամարիտ չայրն ու բարեկամն եղաւ, հապա նաեւ ծամարիտ քրիստոնէական առաքինութիւններէն զատ, ուղղափառ եկեղեցւոյ՝ վերջին աստիճանի հաւատարմով ու ջերմեռանդ հաւատացեալն էր։ — Մօրը կրօնական հոգին, իրեն վրայ ինքն էր։

Անոնք՝ որոնք զինք մօտանց ճանչցան, գիտեն թէ, ինչ ճշգրտութեամբ եւ խղճմտանքով համապատասխանեց մեր կրօնին ամենէն աւելի ծանր պարտաւորութիւններուն։ Գիտեն, թէ, ինչպէս կրնարի ու տմ օրերը՝ սուր պատարագ լսելն՝ երբեք զանց առած չէ. — կանոնաւորեալ պահքի օրերը՝ ցորչափ ատեն որ առողջութիւնը կը ներէր, խափա պահեց։ — Իր բոլոր կենաց մէջ, այսպէս ըսելու համար, մինչեւ մահուան օրը՝ չկրցաւ բան մը զինք, եւ կեցքնը անկէ, որ կէտերան զանգակին հնչուելու ատենը՝ «Հրեշտակ Տեառնը, ջերմեռանդութեամբ չզրոյցէ՛»։

1 Եթէ պատահէր, որ համալսարանի մէջ, կէտեր, հրապարակաւ որովքընէր, կամ անդամահատութեան դատաւորութիւնն ընելու ատենը, Հրեշտակ Տեառնը զան-

Արժանի կը համարիմ իր առաքինու-
թիւններէն, մանաւանդ երեքը յիշելու:

Առաջինն էր, իր շնորհապարտութիւնը՝
զոր բոլոր կենացը մէջ կը ցուցներ, անոնց
նկատմամբ, որոնց համար ինք զինք պարտաւո-
րուած կը համարէր: — Այսպէս՝ իր դասա-
տուութեան աթոռին նախորդին — Իգն. Ստալինի
— հոգւոյն համար, որ Բուդա բերդաբաշ-
քին պաշարման ատեն մեռաւ, Փրանկիսկեանց
քով, իր ծախքովը հանդիսաւոր պատարագ մա-
տուցանել կու տար:

Երկրորդ առաքինութիւնն էր, որ տէրու-
նական աղօթքին, հիեգիորդի կետը՝ սուրբ կը
պահէր: Եթէ ցաւածութիւն կամ վիշտ մը կրէր
մէկէ մը՝ զանկիւյ, չէ՛ թէ միայն խաբով, հապա
բոլոր սրտանց կը թողար, կը ներէր: Իր ազ-
նուական սրտին անձանօթէ էր, առեկութեան ու
վրէժխնդրութեան մղովթիւնը:

Երրորդ հաղուագիւտ ու մեծ առաքինու-
թիւնն էր, որ իր ամէն այրական վիճակներէն
ու հաստատուն բնադրութեամբն ալ, չէր ա-
մրշնար, պատահամբ պատճառած վշտացուցու-
ներն — ամենափոքր պակտութիւններն ալ, յայտ-
նապէս ճանչնալու եւ խոստովանելու. — եւ
զանոնք՝ ամէն միջոց գործածելով՝ կարելի եղա-
ծին չափ տեղը բերելու: Ասոր նկատմամբ,
ամէն տեսակ զոհողութիւն կ'ընէր: — Իսկ
իր առատաձեռնութիւնն իրացընէ, արտաքոյ
կարգի էր:

Ասանկ' աս ազնուական անձին բոլոր
կենալքը՝ միայն Աստուծոյ սուրբ պատուիրաննե-
րուն, եղբայրական կարգի գործերուն, հայրե-
նեանց օգտին ու գիտութեան նուիրուած էր:

Աս՝ քաղաքացի կարգէն սեռած անձն, իր
գիտնական եռանդնանն ու փութալանութեան
ձեռքը, անանկ աստիճանի բարձրացաւ, որուն
շատ քիչերը կրնան հասնիլ: — Ընդունած հա-
սարկապ պատուոյն եւ փտահութեան ձեռքը,
նախանձաւ արժանի դիրք մը ստացաւ՝ մարդկային
ընկերութեան մէջ:

Աս՝ աղքատ ծնողացմէ ծնած մեծ գիտնա-
կանն, իր անսուղ զանրով՝ խելացի խնայողու-
թեամբն, արտաքոյ կարգի պատուաւորութեամբն
ու անշահախնդրութեամբն՝ 100.000 ֆիօրինի
ստացուածք մը իր թողուց:

Գաղի լո՛ր՝ անգամահատութեան զանազ կամ գործի-
ները վոր զինով պարգեւ կ'ըտէր. «Հիմակ տեսար իմ»,
փառք ամաք Աստուծոյ, որ այս գիշերիկ առեւտարական
ստեղծեալն: Այ՛ բերանը շարժելով՝ հանգարտութեամբ ու
զեմք կ'ընէր:

Եւ ինչպէս որ իր բոլոր կենացը մէջ՝ ամէն
գործքը, քրիստոնէական կենաց առաքինութիւնն
ներու եւ ազնուական մտածութեանց արտա-
հոսումն էր, — անանկ ալ իր մահուանէն տաս-
նուչորս ամիս յառաջ գրած կտակին՝ մէջ՝ կա-
տարելապէս համապատասխանեց ան բանին թէ,
«Ղախճան պսակէ զգործ», (Finis coronat
opus):

Որովհետեւ՝ իր մարդ մահուանէն ետեւ,
անոր ունեցած սաստիկ սէրէն շարժեալ՝ պա-
տուէր տուաւ, որ իր թաղումն առանց որեւէ
հանգիսի կատարուի. եւ հասարակաց գերեզ-
մանը դրուի, — մօրը մարմինն ալ, Փրանկիս-
կեանց եկեղեցւոյ գեանազամբանէն հանուի եւ
իրեն քովը զեռեղիւ:

Իր եղբայրական խանդակաթ սերն անով
ցուցուց, որ Յովհաննէս եղբայրն — իրմէն
դուած հիմնարկութիւնները վճարելէն ետեւ
— չէ՛ թէ միայն մնացած բոլոր ստացուածքներուն
ընդհանուր ժառանգ ըլլաւ, հապա մանչա-
մայն փափաքն ալ յայտնեց, որ հոգ տանէ, որ
կենաց ասպարէզը լինցընելէն ետեւ՝ իր քովը
թաղուի:

Իր բարեկամներն ու զինք յարգողները
յիշելով՝ իր մահուանէն քանի մ'օր յառաջ՝
ոսկեղէններն ու արձաթիղղներն, ըստ մասին՝
իր յատուկ ձեռքովն անոնց մէջ բաշխեց. ըստ
մասին՝ զանոնք կըրելով՝ «Ի նշան բարեկամու-
թեան», անոնց թողուց:

Իր անգամահատութեան հին ծառային
հաւատարմութիւնն անով վարձատրեց, որ անոր
1200 ֆիօրին թողուց:

Ասկից զատ, իր վաստըկած ստացուածքէն
35.000 ֆիօրին թողուց՝ բարեպաշտ ու բարե-
գործական վախճաններու: — Այսպէս՝ ճշմարտ
հաւատարմ զգածու մէջ դրդեալ՝ 500 ֆիօրին
թողուց: Ս. Ղեկպողոթի եկեղեցւոյն շինութեանը:
եւ 100 ֆիօրին՝ Ս. Ստեփանոսի ընկերութեանը:

Իսկ ծննդեան քաղքին, Ֆելձէօ-Պանեայի
— եւ իր պապերուն բնական քաղքին, Նոկյ-
Պանեայի ունեցած սէրն ու մեծարանաց նշանը
ցուցընելու համար, թողուց հին տեղի հիւանդ-
դպարձ հիմնարկութեան 800 ֆիօրին: Ասկից
զատ, նկատելով աս երկու քաղքին ողորմելի-
ները — դարձեալ՝ Պէշտի կոյրերն ու վացի
խուլներու հիմնարկութիւնը՝ թողուց աշխարհի մը
պահպանութեանն ու հոգատարութեանը համար
5.350 ֆիօրինի հիմնարկութիւն:

Բուդապէշտ քաղքին ունեցած շնորհա-
պարտութիւնը ցուցընելու համար, թողուց աս

երկուորեակ քաղաքին աղքատներուն 300 ֆիօրին. — աղքատները հոգաող կանանց ընկերութեանը՝ 200 ֆիօրին. — Պէշտի քաղաքային հիւանդանոցին եւ Քուգայի ողորմած եղբարց հիւանդանոցին 300 ֆիօրին. — Պէշտի տղոց հիւանդանոցին, անկողնոյ մը հիմնարկութեանը համար 1.050 ֆիօրին:

Ցերութեան ու ազգային գիտութեան եւ գեղարուեստից յառաջմանը համար թողուց հուճգարական գիտութեան ձեւարարին 1.000 ֆիօրին. — ազգային թատեր ուճակարաց հիմնարկութեանը 100 ֆիօրին. — բնական գիտութեան ընկերութեանը՝ 200 ֆիօրին:

Հունգարական կառավարական համալսարանին բժշկութեան կաճառին մատենագրանին թողուց իր բոլոր բժշկական ու բնագիտական գործերը. — անդամազնութեան հիմնարկութեան՝ Օպերհաուզերի կողմէն Պարիզեան մանրագրութիւն:

Իր բարեսիրտութիւնը զինք գրողից, որ աղքատացած բժիշկներու օգնութեանն, ինչպէս նաեւ հիւանդ բժշկաց ու վերաբուժութիւն սորվողներուն հոգաողութեանը համար ալ զնէ 400 ֆիօրինի հիմնարկութեանը մը:

Աս ամէնը՝ գերազանցեց, այն փառաւոր հիմնարկութիւնը, զոր Զառեսան, հայրական խնամքով՝ բժշկական-վերաբուժական վիճակի պատրաստուող աղքատ սորվողներու օգնութեանը համար բրուս. — Ասոր նկատմամբ՝ իր յատուկ ձեռնօք գրած խօսքերը կ'ազմէ յառաջ բերել. «Բժշկութեան մեծագոյն ուսուցաց կաճառին, ինչպէս նաեւ անոր ամէն մէկ անձին կը յայտնեմ իմ խորին շնորհակալութիւնս՝ իրենց բարեկամական լաւազգածութեանն ու սիրոյն համար, զոր ինձի ցուցնելու բարեհաճեցան. — Աս բանս ինձի համարձակութիւն կու տայ հիմակ ալ, որ շատ յարգելի ուսուցաց ընկերութեանն խնդրեմ, որ թողուցած մրցաններուն հոգատարութիւնն իր վրան առնելու բարեհաճի:

Իր թողումը, վերն ըստեմ նպատակին համար 12.000 ֆիօրին, կառուարական ազատագրութեան արժէթղթերու մէջ: Որոնց հինգ առ հարիւրընէն, այսինքն 600 ֆիօրինը՝ արուի, առանց կրօնի զանազանութեան՝ չորս, լաւ բարոյականութիւն ունեցող՝ փութեանն աղքատ, բժշկութիւն սորվողի. — ու երկու՝ սոյնպիսի յատկութիւն ունեցող՝ վերաբուժութիւն սորվողի: —

Ահա աս հայրենասէր անձին, աս մեծ գիտնականին, աս բարեպաշտ մարդուն վերջին

կամքին ամենէն նշանաւոր կէտերը՝ ան ժառանգութեան նկատմամբ: զոր իր աշխատասիրութեամբ իբրեւ գործունեայ եւ աշխատանք բժիշկ՝ արդարութեամբ վատարկեցաւ: Ու որուն համար ամենայն համարձակութեամբ կրնանք ըսել. թէ. «Ստացաւ վշտակողներէն ու աղքատներէն — եւ թողուց մեծաւ մասամբ վշտակրեաներուն ու միանգամայն աղքատներուն»:

ՅՈՎՀ. ԱՆՃՅՈՒ

ՍՈՐԳԻՍ ՈՐԶԵՊ. ՍՈՐԵՖԵՆՆ՝

Յետագայ կենսագրականը Սառաֆեան Սարգիս Արքեպիսկոպոսին է, որ նախ Ղեսարիոյ Կապադովկացոց եւ ապա Գաղատիոյ Առաջնորդ եղած է: Իր աշակերտը Տ. Յովնանէս Վ. Ղուբանի, օգնական լիվոնայի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիշ Եկեղեցւոյ՝ ժողովրդագիտին է. Կարապետ Հայաճեանի, Անտոնեան Միաբանութեան, 1789ին գրած է յանգաւոր չափով անոր կենաց պատմութիւնը, որուն ընդգրկը կը գտնուի վերոյիշեալ Միաբանութեան Օրինաբեւոյ վանաց գիւնար, ի զ. Պոլիս: Ստորագրողը կը փութայ հրատարակութեան տալ զայն օգտաւ շատ Հանգիսիս միջոցաւ՝ ոչ այնքան երգողին գրական ճարտարութեան, որքան անոր գիւցաղ-

1 Մեր Մեծաբարդ Վ. Հ. Գրիգորին Վ. Գաւլէմբարանի յանձնարութեամբը՝ Գնր. Հ. Սարգսան իրենց մատնագրանի ձեռագիր օրինակէն ընդործնական ու մեծը որկնած է նշատարակութեան համար կենսագրութիւնը Սարգիս Արքեպիսկոպոսի Սառաֆեանի, որ ժամանակին նշանաւոր անձնատուութիւններէն է: Գնր. Հ. Գաւլէմբարանի նշատարակութեան վերջնական կէտ՝ իբր յաւելում, ուսումնասիրութեան մը Սարգիս Արքեպիսկոպոսին մասին:

ԵՐԿՐ.

2 Այս Եկեղեցին թէեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիշ նուիրուած է, բայց Աստուծոյ պատկերը ձգտաւոր խաչելութիւն է, որուն համար Հայաճեան իր թիղթիցառութեան մէջ կ'ըսէ. — Հրաշքործ եւ ճարտար ցոյց արդիւն է, եւ իբր 150 տարի առաջ Լիվոնայի San' Usmo Buono խափնեալ Եկեղեցւոյ հնագոյն օրինի վրայ նկարաւոր եւ քր 1788ին նոր շինութեանց պատճառաւ անփոփոխելու վրայ էր, արուստառով մը ամբողջապէս անհետ հանել տալով: Թափօրեւ փոխադրեցիք զայն մը Սեղանի Եկեղեցին ի 23 Մարտի եւ 28 Մարտի 1848ին բազմաթիւ վնասուած եւ քրանոյ ժողովրդով, որ մահաւ վտանգով եւ վառած մոմի ի նեոն շինարանեցաւ. երբեք այդ թափօրեւ հետեւ ելաւ, ասկից առանց Եկեղեցական երգեցողութեան, ժամանակն ի գալփոխութիւններէն նպագած քարտափն երկիւղէն: — Այս պատկերը վերին Ս. Նշատուութեան արարածաց ասեմ իշխող Եկեղեցւոյ մատուցած քաւալութեանց համար՝ յատուկ արձանագրութեամբ նուիրուեցաւ Միաբանութեան Սառաֆեանի վեհապետին անձին, Ա. տեղակալ Լիվոնայի կամաւոր արորդ զինուորաց թաղաւորական գնդին: